

УДК 316.485.26 : 364.026

**В. В. КУЗЬМІН**

## **СОЦІАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ПСИХОЛОГІЧНИХ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ СЛУЖБ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ РЕАБІЛІТАЦІЮ ПОСТТРАЖДАЛОГО НАСЕЛЕННЯ У ЗБРОЙНИХ ВОЄННО-ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТАХ В УКРАЇНІ**

*Стаття присвячена дослідженню місця й ролі такої якісної характеристики працівників психологічних та територіальних служб, як соціальна компетентність. Проаналізовано науково-методичне наповнення соціально-технологічної підтримки користувачів соціальних послуг у психологічних та територіальних службах, які здійснюють реабілітацію.*

**Ключові слова:** соціальна компетентність, соціальна реабілітація, мирне населення, біженці, стресовий стан, воєнно-політичний конфлікт.

У сучасних суспільно-політичних умовах в українському суспільстві відбувається зміна масової свідомості народу, наявне прагнення до досягнення сталого розвитку та інтеграції в європейський простір, перемоги в боротьбі з корупцією й засиллям політичних кланів в органах державної влади та місцевого самоврядування. Україна переживає оновлення суспільства, вирощування національної української ідентичності, на яку здавна очікував народ. На загальнодержавному рівні визнано, що Україна не повною мірою виконала завдання стати повноцінним суб'єктом європейської та світової політики. Це зумовлено об'єктивними й суб'єктивними причинами. Україна до цього часу є об'єктом стратегій інших держав і блоків, у внутрішні справи держави втручаються інші країни й організації, членом яких вона не є [5, с. 403]. У черговий раз Україна стоїть на історичному перехресті, ідеться про вибір, який вплине на долю держави, її народу: чи продовжуватимуться політичні протистояння, неупорядкований рух, збагачення одних за рахунок зубожіння інших, втрата науково-технічного, гуманітарного й людського потенціалу [4, с. 3].

У наш час підсилилося політичне протистояння двох політичних сил, яке вилилося в громадянську війну між прихильниками різних ідеологій та векторів розвитку країни. Велика частина населення східної України та Криму опинилася в зоні збройних локальних воєнно-політичних конфліктів та має соціальний статус постраждалих, яким необхідно надавати соціальну допомогу в напрямі соціальної реабілітації. Ця проблема загострюється втратою мирним населенням набутого майна та роботи, погіршенням соціального статусу в суспільстві та постійним перебуванням у стресовому стані.

Кількість біженців в Україні з південно-східної частини країни та Криму на кінець червня 2014 р. становила більше ніж 46 тис. осіб. За да-

ними УВКБ ООН, з них понад 11,5 тис. – в основному кримські татари, які тікали з Криму після його приєднання до Росії, а решта 34,6 тис. – це жителі південно-східних регіонів [3]. Органи державної влади, профільні міністерства уряду постійно вживають заходів щодо підтримки постраждалого мирного населення в локальних воєнно-політичних конфліктах в Україні, забезпечуючи права та гарантії, передбачені Конституцією [2].

Таким чином, проблеми, що пов'язані з необхідністю надання соціальної допомоги та поступової соціальної реабілітації мирного населення, яке побувало в зоні воєнних конфліктів, сьогодні набули в нашій країні особливої актуальності.

**Мета статті** – розглянути соціальну компетентність працівників психологічних та територіальних служб як засіб здійснення успішної реабілітації населення, постраждалого в збройних воєнно-політичних конфліктах в Україні.

Поставлена мета передбачає виконання таких завдань:

1. Визначити місце та роль соціальної компетентності працівників психологічних служб у реалізації ними технологій реабілітації та реінтеграції постраждалого населення.

2. На основі аналізу практичної діяльності психологічних та територіальних служб України визначити наявні форми підтримки, що здатні позитивно вплинути на клієнтів з числа постраждалого населення.

3. Визначити напрями соціально-технологічної підтримки постраждалого населення для формування соціальної компетентності працівників психологічних та територіальних служб як засобу змістовної реінтеграції постраждалих.

Проблеми, пов'язані з необхідністю проведення заходів із соціальної реабілітації мирного населення, що опинилося в зоні збройних конфліктів, набули в нашій країні особливої актуальності в світлі анексії Криму та гібридної війни на південному сході України. Сьогодні жителі Донецької й Луганської областей є жертвами травматичної ситуації та знаходяться в зоні проведення бойових дій, перебуваючи в постійному стресовому стані. Багато з мешканців цього регіону втратили все майно та будинки й зараз перебувають у статусі біженців. Ця частина населення потребує нагальної гуманітарної допомоги та заходів із соціально-психологічної реабілітації, адже в ситуації втрати близької людини, розриву відносин особистісних ресурсів зазвичай виявляється недостатньо.

З наукового погляду, соціальна реабілітація є системою заходів, спрямованою на створення й забезпечення умов для повернення особи до активної участі в житті, відновлення її соціального статусу та здатності до самостійної суспільної й родинно-побутової діяльності шляхом соціально-середовищної орієнтації та соціально-побутової адаптації, соціального обслуговування, задоволення потреби в забезпеченні технічними й іншими засобами реабілітації [1, с. 440]. Реабілітація є дуже важливим процесом

при наданні допомоги психологічно й соціально постраждалим людям, проходити її необхідно під суворим контролем соціально-компетентних фахівців. Цей процес орієнтований на допомогу індивіду в досягненні максимальної фізичної, психічної, соціальної, професійної та економічної повноцінності, на яку він буде здатний у межах існуючої ситуації. Соціальна реабілітація посідає особливе місце серед інших специфічних процесів такого спрямування, оскільки розглядає не тільки психологічний стан людини та систем його організму, а й функціональні можливості людини в її повсякденному житті після її проходження, а також дає змогу досягти найвищого можливого рівня самодостатності. Залежно від виду впливу травми на індивіда “самодостатність” може виражатися в пошуку роботи або просто у формуванні незалежної життєвої позиції. Соціальну реабілітацію слід починати проводити одразу після звернення постраждалих до відповідного підрозділу. Ступінь порушень оцінюють за їх впливом на психологічну, соціальну діяльність та професійну функціональність індивіда. Існує багато спеціальних методик для надання допомоги при різних психічних відхиленнях, які вимагають реабілітації [8, с. 541].

Щодо соціальної реабілітації населення, постраждалого в зоні воєнно-політичних конфліктів, то вона є комплексом заходів, спрямованих на відновлення людини в правах, поновлення в соціальному статусі, відновлення втраченого здоров'я, дієздатності, а також поновлення здатності людини до життєдіяльності в соціальному середовищі й самого соціального середовища, відбудову умов життєдіяльності постраждалої групи осіб, що є порушеними чи обмеженими через воєнно-політичне протистояння в країні.

Соціальна реабілітація відрізняється від інших технологій наявністю алгоритмізованих, стандартизованих засобів і процедурних прийомів формування й реалізації соціальних програм, соціотехнологічних проектів. За допомогою соціальних технологій реалізується функція виявлення, розкриття, використання потенціалу соціальної структури освітньої організації за умов пошуку оптимального її функціонування за допомогою управлінського регулювання [6, с. 264]. Технологія – не просто сукупність механічно формалізованих процедур та операцій. Крім поділу діяльності на етапи, важливою для неї є й послідовність їх виконання. Технологія вимагає чіткого порядку проведення кожної процедури чи операції, послідовність встановлюється на підставі тривалих спостережень, експериментів, досліджень [6].

Зазначимо, що здійснення заходів із соціальної реабілітації значною мірою залежить від дотримання її основних принципів, таких як: етапність, диференційованість, комплексність, наступність, послідовність, безперервність у проведенні реабілітаційних заходів, доступність і переважна безкоштовність для найбільш специфічних соціальних спільнот (інвалідів, пенсіонерів, біженців та ін.).

Сьогодні мешканці східних областей України є безпосередніми учасниками локального збройного конфлікту. На їх життєвий шлях випала дуже велика кількість нелюдських переживань. Жахи війни чинили вплив не тільки своєю інтенсивністю, а й частою повторюваністю: травми йшли одна за одною, тому в людини не було часу на реадаптацію.

Волонтери та спеціалісти, які працюють з біженцями, що пережили травматичні події, перебуваючи в зоні антитерористичних операцій (особливо втрату близьких людей), стикаються зі стражданнями, болем, горем, втратою можливостей для утримання своєї родини та навчання дітей. Отже, складність і комплексність соціальних проблем населення, що є постраждалими у зонах воєнних конфліктів, визначають необхідність використання системного підходу й розробки заходів щодо соціальної реабілітації цієї специфічної соціальної групи, напрацювання та налагодження чіткого механізму міжвідомчої взаємодії щодо надання соціальної допомоги. У цих умовах соціальна компетентність осіб, які покликані на проведення реабілітації, має бути особливо високою та ґрунтовною за змістом і якістю спеціальних знань та вмій.

Так, у спеціалізованих працях визначено, що екстремальні ситуації з тяжким наслідком призводять до серйозних порушень психічного здоров'я, нервових зривів, тривалих депресій, тривалої дезадаптації і, в найгіршому разі, відмови від життя, суїциду. За визначенням більшості фахівців, основним психотравмувальним впливом бойової обстановки на мирне населення є досить тривале його перебування в умовах специфічного стресу [7].

Слід зазначити, що дія стресу зазвичай стає негативним, руйнівним чинником після його закінчення та виникнення посттравматичних реакцій. Це може виявитися в невмотивованій агресії щодо рідних, близьких і навіть випадкових людей. Або ж, навпаки, у депресивному стані, прагненні піти в себе за допомогою алкоголю, наркотиків.

На нашу думку, для надання ефективної соціально-компетентної реабілітаційної допомоги населенню, постраждалому в умовах воєнно-політичних конфліктів, потрібно використання комплексного підходу щодо розробки заходів для підтримки. Саме соціальна реабілітація учасників локальних збройних конфліктів як соціальна технологія повинна здійснюватися в єдності всіх своїх компонентів, але початком, що інтегрує її цілісність, є її соціальна орієнтація. Метою розроблення вищезазначених заходів має стати прагнення суспільства й органів влади та місцевого самоврядування до підвищення якості надання соціальних послуг і ефективності проведення заходів із соціальної реабілітації постраждалого мирного населення. Вони повинні допомогти йому вийти з кризового стану, подолати важку життєву ситуацію.

Пріоритетним завданням щодо розроблення реабілітаційних програм є створення необхідних умов для нормалізації психофізичного стану постраждалого населення, соціальна адаптація в новому місці перебування

групи осіб зі статусом “біженці” і відновлення їх соціального статусу в суспільстві.

Розробка заходів із реабілітації постраждалих у зоні воєнних конфліктів осіб повинна включати в себе сукупність методів, прийомів і способів впливу, що застосовують компетентні соціальні працівники в практичній діяльності. Ця соціальна технологія може бути подана у формі єдиного алгоритму дій цієї групи фахівців, де послідовність і зміст дій мають важливе значення.

Надання комплексної соціально-компетентної допомоги постраждалому в локальних воєнно-політичних конфліктах населенню має передбачати вирішення таких завдань: рятування та організація вивезення постраждалого мирного населення із зон конфліктів; організація підтримки функціонування цієї групи в умовах вимушеного переселення; надання можливості для подальшого життя та соціального розвитку.

Допомога потерпілому населенню повинна здійснюватися засобами надання екстреної та систематичної допомоги в плановому порядку згідно з розробленим алгоритмом дій працівників соціальних служб та органів влади.

Так, екстрена соціальна допомога постраждалому населенню повинна включати в себе такі компетенції:

- заходи щодо зняття психоемоційного напруження та виведення з гострого кризового стану, яке є прямим приводом для звернення по соціальну допомогу;
- надання первинної долікарської медичної допомоги;
- надання консультацій щодо заявленої населенням проблеми;
- виклик медичної служби “103”;
- надання житла та тимчасове розміщення біженців на термін до визначення остаточного місця перебування окремих членів цієї специфічної соціальної спільності.

Систематична допомога біженцям повинна включати в себе розроблений фахівцями закладів обслуговування населення комплекс соціально-компетентних заходів із:

- соціально-психологічної допомоги (психологічна реабілітація та патронаж сімей постраждалих, соціальне консультування);
- надання соціально-правової допомоги (проведення консультацій з організаційно-правових питань, представництво інтересів постраждалих громадян у суді та інші заходи);
- надання соціально-педагогічної допомоги дітям та батькам постраждалих осіб (просвітницька діяльність з актуальних питань виховання дітей тощо);
- надання соціально-економічної та соціально-побутової допомоги населенню (усіх видів матеріальної допомоги, надання безкоштовного тимчасового проживання, зарахування дітей до закладів освіти тощо);
- надання соціально-медичної допомоги, зокрема первинної долікарської допомоги.

Соціальну реабілітацію осіб, що є постраждалими в локальних збройних конфліктах, повинні здійснювати соціальні працівники закладів соціального обслуговування населення із залученням співробітників інших відомств і організацій.

На наш погляд, реабілітація осіб як напрям соціально-компетентної роботи із постраждалими в зоні проведення антитерористичної операції повинна включати в себе такі обов'язкові елементи:

- медична реабілітація (відновлення фізичного й психічного здоров'я, соціального статусу та потенціалу членів цієї специфічної соціальної спільності, підірваного в результаті зовнішнього впливу травмувальних подій);

- організація правової реабілітації з відновлення біженців у їх юридичних та цивільних правах, допомога знайти своє нове місце в соціальній ієрархії;

- організація заходів із політичної реабілітації та поновлення політичних прав невинно постраждалих осіб у зоні антитерористичних операцій;

- організація заходів із моральної реабілітації;

- проведення заходів із соціально-економічної реабілітації (відновлення членами цієї соціальної спільності порушеного воєнними діями економічного та соціально-економічного статусу);

- організація соціально-культурної реабілітації щодо відновлювання культурно-просторового середовища членів цієї соціальної спільності, надання можливості духовної самореалізації та творчої активності;

- обов'язкове проведення заходів психологічної реабілітації для постраждалого мирного населення, створення нормального психологічного клімату в посттравматичний період.

Потрібно зазначити, що найважливішою складовою процесу соціальної реабілітації досліджуваної нами соціальної спільності (особи, що постраждали в зоні воєнно-політичних конфліктів) є відновлення їх соціального статусу та надання можливості стати повноправними членами суспільства, учасниками соціальних процесів у країні. Ефективність надання соціальної допомоги постраждалим та організації ефективної соціальної реабілітації має такі виміри, як: збільшення кількості вирішених проблем постраждалих осіб; визначення ступеня подолання основних причин соціальних проблем, що існують у цій специфічній соціальній групі. Основним критерієм соціальної реабілітації постраждалого в зоні АТО мирного населення є повне відновлення їх вільного соціального функціонування в суспільстві.

Таким чином, основними завданнями проведення заходів із соціальної реабілітації мирного населення, що є учасниками воєнно-політичних конфліктів, повинно стати: забезпечення їх соціальних гарантій, контроль над реалізацією соціальних пільг, правовий захист, формування позитивної

громадської думки, залучення в систему соціальних відносин, створення умов для успішної соціалізації загалом.

**Висновки.** У статті подано аналіз ситуації, яка склалась в Україні загалом та її східних регіонах зокрема. В Україні відбувається локальний воєнно-політичний конфлікт, одним із наслідків якого є постраждале мирне населення, якому необхідно надавати компетентну соціальну реабілітацію.

Здійснення змістовної соціальної технології виду реабілітації можливе лише за умов соціальної компетентності осіб, які надають реабілітаційні послуги постраждалому населенню, представників приватного бізнесу, соціально активних громадян тощо, адже лише така взаємодія акторів організаційної взаємодії дає можливість забезпечити формування соціально відповідальної поведінки, поступове поновлення соціальної інфраструктури, забезпечення функціонування основних соціальних інститутів, створення умов для успішної соціальної реабілітації мирного населення, яке постраждало в локальних воєнно-політичних конфліктах у сучасній Україні.

#### **Список використаної літератури**

1. Все про соціальну роботу : навч. енцикл. слов.-довідник / за наук. ред. д-ра соц. н., проф. В. М. Пічі. – 2-ге вид., виправ., перероб. та допов. – Львів : Новий Світ-2000, 2013. – 616 с.
2. Для жителів Донбасу і Криму : матеріали інформаційного сайту Міністерства освіти і науки України (станом на 26 жовтня 2014 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mn.gov.ua/ua/hotline>.
3. Кількість біженців в Україні з південно-сходу і Криму досягла 46,1 тис. осіб [Електронний ресурс] / УВКБ ООН, 2014. – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/ukr/news/accidents/chislo-bezhentsev-v-ukraine-s-yugo-vostoka-i-kryma-dostiglo-24062014131400>.
4. Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015. Національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – Київ : НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.
5. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави : національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – Київ : НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.
6. Скідін О. Л. Управління освітою: теоретико-методологічний аналіз соціальних технологій / О. Л. Скідін. – Запоріжжя : ЗДУ, 2000. – 292 с.
7. Шех О. И. Теория и практика психологической помощи при травматическом стрессе / О. И. Шех, С. С. Сергеев. – Санкт-Петербург, 2007.
8. The Gale Encyclopedia of Psychology / B. R. Strickland (ed.) USA : executive editor, USA, 2001. – 701 p.

*Стаття надійшла до редакції 11.08.2014.*

---

#### **Кузьмин В.В. Социальная компетентность работников психологических и территориальных служб, осуществляющих реабилитацию пострадавшего населения в вооруженных военно-политических конфликтах в Украине**

*Статья посвящена исследованию места и роли такой качественной характеристики работников психологических и территориальных служб, как социальная компетентность. Проанализировано научно-методическое наполнение социально-технологической поддержки пользователей социальных услуг в психологических и территориальных службах, осуществляющих реабилитацию.*

**Ключевые слова:** социальная компетентность, социальная реабилитация, мирное население, беженцы, стрессовое состояние, военно-политический конфликт.

**Kuzmin V. Social Competence Employees of Psychological and Territorial Services, which Carry out Rehabilitation of the Affected Population in the Armed Military and Political Conflicts in Ukraine**

*Article is devoted to study to place and role of such qualitative characteristics of employees and of psychological and territorial services as social competence, which is considered by the author as a means of meaningful rehabilitation of the affected population in the armed military and political conflicts in Ukraine. In the publication author analyzed the scientific and methodological content, which is saturated with social and technological support the affected population in armed conflicts, which are users of social services in the psychological and territorial services exercising rehabilitation.*

*In the article submitted an analysis of the situation in Ukraine in general and in particular its eastern regions. Underlined, that Ukraine happening local military and political conflict, one of the results whose have affected peaceful population, which is necessary provide of competent social rehabilitation. Revealed the problems of provision of social aid to the affected peaceful population in local military and political conflicts in Ukraine, considered by the question of social rehabilitation to the affected areas of counter-terrorism operations in the peaceful population, underlined the practical aspects of direct social assistance to refugees from the areas, considered by the author a means of social competency of psychological and territorial services.*

*In the article noted that, implementation of the content implementation of social technology kind of rehabilitation is possible only if the social competence of persons carrying out rehabilitation services to the affected population, representatives of private business, social-active citizens and others. Because only this interaction of actors organizational interaction has the ability to ensure the formation of socially responsible behavior, the gradual recovery of social infrastructure, ensuring the functioning basic social institutions creating conditions for successful rehabilitation peaceful population, affected in the local military and political conflicts in contemporary Ukraine. Determined the place and role the social competency employees of psychological services in realization by them technologies of rehabilitation and reintegration of the affected population, based on the analysis of of psychological and territorial Ukraine services, identified the existing forms of support that are able to have make a positive impact on the clients from among the affected population, and the direction of social and technological support the affected population for the formation of the social competency employees of psychological and territorial services as a means to meaningful rehabilitation and reintegration of victims.*

**Key words:** *social competence, social rehabilitation, peaceful population, the area of the antiterrorist operation, refugees, stress, political and military conflict.*